

11923

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

GOTLAND

Fröjel, Gerum

20/9 1938

Ytterberg, Britt, 1938

Svar på ULMA:s frågelista 27
Åkerns beredning

72½ bl. 4:o

5 " " teckn.

5 fotogr.

Anm. av lic. H. Gustavson
till ovanst. uppsats (5½ bl.)

Granskat H. Gustavson

[Exc. för utv. koll. 7

11923

Åkers beredning.

Medansökande skildring grundar sig på uppgifter från Fredrik Pettersson * 1878 i Fröjel på Kusare gård alldeles vid gränsen till Eksta; vid närmare 30 år kom Pettersson till Hejståde, där man håller mycket på gammalt. De äldsta redskapen, såsom de äldsta typerna av plogar, minns dock sagesmannen från Kusare. Denna gård är förresten "gästfolk" till Hejståde, d. v. s. de ha rågor som gränsa in till varandra. Någon skillnad i beteckningar i Fröjel och Eksta torde ej finnas, men vid noggrant iakttagande i det dagliga talet har upptecknaren funnit att Fredrik Pettersson har öppet å-ljud i t. ex. "k³ængke", "brængke", "væne" medan de övriga i familjen här har betydligt slutet å-ljud = e. Detta antecknas på grund av särskild uppdrag av Fil. lic. Herbert Gustavsson, att iaktta å-ljudet. Vidare ha uppgifter hämtats från Albert Jakobsson * 1880 på Sviss i Gerum, numera ägare av samma gård, 5 hans uttal är kort å = e t. ex. æ³s bræne.

✓ [heter
gästfolk
hos gästfolk]

11

I Jordbruksredskap.

Något särskilt sammanfattande namn för alla jordbruksredskap har man ej annat än att man talar om dooringar [dougungar]. Det finns tre olika slags yxor. [a yks, yksz, yksar, f.] Först är det vedyxen [avdyks, vedyksz], som användes till vedhuggning, det är den smäckvaste.

Bindyxen [a bindyks, bindyksz] är bredare och kraftigare än vedyxen, den användes vid avverking av skog, då man huggar upp ene, och slår [t yn buskar] på odlingar o. s. v. Jordyxen [a järdyks, järdyksz] slutligen är en något sämre yx [a lezt sama yks], som användes vid odling att hugga av rötter nere i jorden [hug. baxme a te sle yt]. Till jordyxor kunde man ha gamla bindyxor [de kund' va gamla bindyksar]. Någon plogyxor har man snällertid ej använt här. En jordyxor synes å bild III, fig 5. sid. 5.

Klubbor till att krossa jordklumpar [järdklämpar] hade man större och mindre. De större

kallades och kallas alltså kläbbar. [a kläbe, kläbu, flazr kläbar]. De mindre heter nydor [a nyde, nydu, flazr nydar]. Det är oftast, när man höstplöjer, som man kan behöva slå sönder jordklumpar med kläbbe. Hejstades bonden höll t. ex. följande delarvisa över en hårdarbetad åker: "här om året hade vi höstplöjning på den här frädesåkern, och det blev stora vätklumpar, det var till och på och slå med kläbbe och höra med ringvält och harv och stå i." [herum ara da had vor haustplöjning på 23 her frädesåkan u da blaz staur vätklampar da va te u på u slå me a kläbe u harv me ringvält u harv u stå i?].

När man djuphackade jorden vid uppodling [när vor djuphackade på norrsudberg] så använde man djuphackor. På bild I sid. 4 synas olika sorters djuphackor. [a djuphaka, djuphaku, flazr djuphakar, f].

[Förvill-
aligt om
formen när
= visst finns
utan förs?]

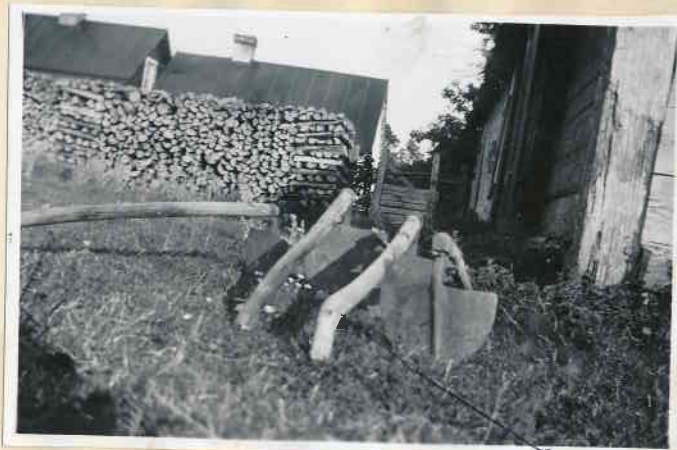

Bild I Olika djuphackor Fig. 1. gammal djuphacka, obs! det självrösta handtaget.

Fig. 2

Fig. 4.

Fig. 3

Bild II. järnstör, korp eller picka och kläbba. Fig. 2. järnstör;
Fig. 3. picka; Fig. 4. kläbba

Bild III. Fig. 5 jordyk. Fig. 6. myrdungar
 Fig. 7 järnväggat [jarnvägar]
 Fig. 8 trähornsgrep med järn-
 kott på de två bakre hornen *)
 Fig. 9 Vårsten för yxor och
 knivar. Fig. 10 Snöskurar.
 Fig. 11 järnspekt.

*) [detta är icke en grep, utan
 en tjuga!] N. 5-n

För flåhackade man på myrarna [man flåhackad på mörar]; man hackade då av ett tunnt lager jord och brände till torv (se vidare sid. 53). Då använde man flåhacka [a flåhaka, bf. flåhaku pl. flåhakar, f.]. Flåhackan var likadan som djuphackan, men tunnare, så tunn man kunde få den och så var den mera böjd [ha va kraun para en drauphaken].

Vid dikesgrävning² (se vidare sid 46ff.) använde man en picke eller koop. "Picke" är tydligen äldst och den ursprungliga benämningen. Om dikesgrävarna sade man, att "di grov så långt di kunde picka och koopa med en picka" [di grov so langt di kund' picka u koopa me a picka]. Pickan [picku] är en tjock järnstång i båda ändarna avsmalnande till en kraftig spets och i mitten är fäst ett handtag av trä, se fotografi fig. 3 sid. 4.

När man förr skulle sprida ut kreaturens

spillingshögar, då de gått i bete exempelvis på
 en träda eller härdvall, sade man att man skul-
 le tröska gödsel. "Vi tröskade gödsel", eller "vi
 har tröskat gödsel", [træsk gödsel, ~~vor~~ tröskad
 gödsel, ~~vor~~ ha trösk' gödsel]". Därtill använ-
 de man en gödselval eller kåksa [a₂n > e₂n
 gödselval, gödselvalen, m. pl. -ar ela a kåkse,
 kåksu, f.]. Det var antingen ett själväxt krokiqt
 trästycke eller också en stör som man i en ändan
 spikat fast ett tvärtå på. Se teckning fig. 12. sid 9. Man
 sade t. ex.: "ge mej gödselvalen" [ge mej gödselvalen]
 eller "ha' hit du där kåksan" [ge her₂t ~~de~~ ^akåks
 de kåksu].

[~~borv~~
 trask
 traskad,
 trask]

När man sådde rovför och morotsför använde man en
 trästör eller käpp som var själväxt krokiqt i den
 ena ändan, det kallades [a krouknäsa], "en krouk-
 näsa. "Det var en så'n där krouknäsa" [de va a sun
 det krouknäsu]. Se teckning, fig. 13 sid. 9.

Landsmålarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL,
 Frgl. 27

Förr hade man grepar helt av trä, trägrepar
 [a trɛ:grɔ:ɣp̥ b̥. grɔ:ɣp̥ pl. trɛ:grɔ:ɣp̥as]. Oftast
 var det sådana med tre horn, där handtaget eller
 grepen och hornen var i ett stycke. Så småningom fick
 man grepar med smidda järnhorn fästade på trä-
 hornen [trɛ:grɔ:ɣp̥as me ɣan̥han̥ pa trɛ:han̥].
 Sådana grepar användes ännu för 60 år sedan. De
 brukades till att ta upp och sprida gödsel och
 "släke", d. v. s. tång, [te ɣö:ɣsal u slɛ:ka]. Då man
 tog upp ~~trå~~ och stack upp någ använde man en
 grep med tre horn, varav två hade järnhorn fästa-
 de vid trähornen medan det tredje, som var elken
 fastgjort vid grepen, var helt av trä. Så fick man
 grepar med hela järnhorn [hɔ:l ɣan̥han̥]. De voro
 tjocka som en maustumme. Dessa grepar voro tunga
 och ohanterliga, järnet var icke heller tillräckligt
 motståndskraftigt utan böjdes ganska lätt. Nu har
 man stålgaflar.

x [borde
 nog skrivas
 trɛ:grɔ:ɣp̥]

x [borde
 släke]

Landmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Fgl. 27

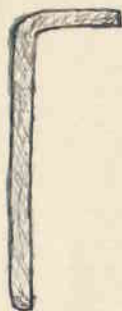

Fig. 12. Gödelsval el.
käksa.

Fig. 13. Kroknäsa.

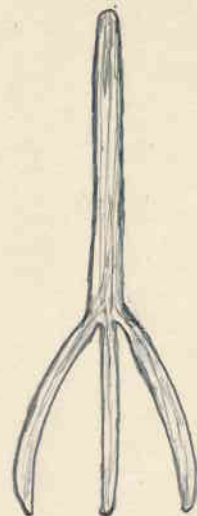

Fig. 14. Trågrep med tre horn,
skuren i ett stycke.

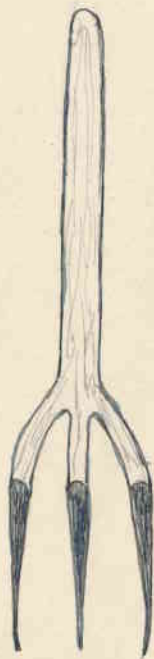

Fig. 15. Trågrep, med järnhorn på trähornen.

Fig. 16. Tråspade med
järnsko.

De spadar man hade förr i tiden, innan järnspadar och stålspadar kommo i bruk, var av trä. Spaden skars ut ett plankstycke. Den var tunn och rak i bladet. Runt omkring kanten på spadblandet fäste man en järnsko, så att det skulle bli hårt och kunna skära i jorden. (Jfr. teckning fig. 16 sid. 9).

Skovlar benämnes skurar [a skaura, cf. s. skauru, pl. skaurar], dessa äro grövre än spaden och något böjda i bladet [d. a. krampe]. Se sid. 5 fotografi III fig 10. De där synliga skurarna äro snöskurar [snarskurar]. De användes dels för att skotta snö från vägar, men också för att få bort stora snödrivor, som ofta lägga sig upp runt gårdsgårdarna eller tunarna på åkrarna.

Verbet gräva böjes: inf. grave [grava] el. gräve [grava] imp. gräv, p. part. sup. grave [grave] el. gräve [gräve, gräv].

När man skulle bryta sten och stubbar [branta stammar u stumlar] använde man järnspett

4) bli vara skura

[järnsprid, n.], järnstör [zänstaur, bf. s. zänstauran, pl. zänstaurar, m.] och väkt [veikt, bf. s. veiktr pl. veiktar, f.]. Järnsprid [zänsprete] är nästan dubbelt så långt och tungt som järnstören. Väkten [veikt] är en lång kraftig brädstav, som barkats av och plattats eller slät-huggits i ena ändan, där en hästsko eller någon annan järnbit spikats fast. Detta verktyg användes mest vid uppbrytning av stubbar sj så ofta vid stenbrytning. Se resp. fig. 11 s. 5, fig. 2 s. 4, fig 19 s. 17.

Om man hade en stor sten som behödde sprängas sönder kunde man raktigen slå sönder den med en stenslägga [a staznsleg, bf. s. staznslegz, pl. staznslegar, f.], eller också kunde man bränna sönder stenen. Stensläggan var ett mycket kraftigt verktyg; en stor klubba av järn fästad vid ett skaft. Stensläggan brukade väga, minst fjugo fem kilogram, den kallades även måkare [måkara

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

[troligen missuppf. spökoper] som av-slagg]

bf. s. makarn, u.] och ett krossa sten heter omåka
sten [omåka staznar].

När man bryter sten användes som redan nämnts
järnspekt, då sägs man, att man rustar med
stenbrytning eller brytar sten [vör rusta men
stazubrytning alla vör brauta stazn], järn-
stören användes icke så mycket vid stenbrytning, som
vid "töning", d. v. s. uppsättande av gärdesgårdar.

När man användes järnstör då rustar man med
töning, [da rustar vör u töznar].

Da man förr brände sönder sten, sade man att
man skulle bränna sten [bran stazn]. Det
tillgick så att man först tände på ved och pinnar
som lagts upps på stenen. Genom hetkan, som blev
av elden, kunde man få stenen att spricka något
litet, om man kunde bränna sten. I sprickan
strödade man sedan tjära och tände på, då
skulle stenen springa sönder. Ett annat sätt

ly d. 5i

Landsmålarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

var att dra ett sträck tjära med en tjärborste,
 [a ^{ff}erburst] sätta eld på och sedan hålla
 iskallt vatten på stenen, när den blivit bli som
 hetast. Men det var inte alla stenor som gick
 att bränna; "de här rödaktiga stenarna de gick
 bra de" [de här rødaktige staznar de gik
 bra de].

*) Förvara
 en (mask.)

här man skulle köra bort sten från åkern
 använde man ett stensläp [staznslep
 b. s. staznslerpa]. Det var gjort av en självväxt
 gran; en gran som växt så att stammen delat
 på sig en bit upp och fortsatt att växa i två stam-
 mar. Man slog fast en träbit och fästade en
 krok i. Det var hela stensläpet. (Jfr. fig. 17 s. 14).

De härredskap och draganordningar som
 man användes i jordbruket äro selbro för
helpar [selbrøu fo hælpar, b. s. selbrøu
 pl. selbrøuar. f.] eller helparsselbro [hælparss-

Fig. 17. Stenstjär.

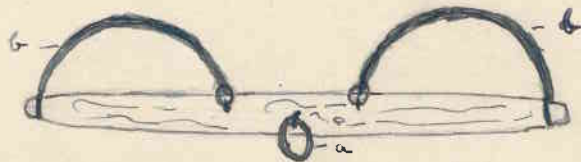

Fig. 18. Halsö med a. ring
där histelstjärne fästes och b.
remsor eller båg som gick upp
om dragarens nackar.

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

selbron, f.] och enbets selbro [enbets selbron,
bf. s. enbets selbrons, pl. enbets selbroner.]

Skaklar av trä användes man icke utan istället
draglinor eller seltåg [seltåg, bf. s. seltåge
pl. bf. seltåge, n.]. Helpars selbro se bild IV, fig. 20 sid. 17.

Helpars selbron [helpars selbron] består av en
storsvängel [storsvängel, m.] och två
småsvänglar [småsvänglar, m.]. Järn-
bestägen och krokarna på selbrons olika delar
kallas endast med ett gemensamt namn för
selbrobestag [selbron bestag]. Den krok,
som förbinder selbrons storsvängel med sel-
hälen [selhelen] på en plog, kallas vändplog-
krok [vändplogkrok, m.]. Är det en haav,
som skall göras fast, kallas kroken haavel-
krok [haavelkrok, m.]. De nyss nämnda
selhälen [selhel, bf. s. selhelen, pl. sel-
heler] är den krok eller ring på spåren redska-

2) För vara
han
(än är fem
av räknevet)

Landsmålarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

pet, där selbroen fästes eller lägges på, som man säger [lag på selbroen]. På den gamla spetsplogen (jfr nedan s. 20.) bestod selhälen [selhelen] av en smidd järnbult [en smidd järnbult], som man slog i dräkten [dräkten] längt nere på den. Järnbulten skulle luta bakåt så, att selbroen ej skulle åka av [selhelen betydde bakåt ^{se} 'int' selbroen skud has av]. På de nya vändplo-garna motsvaras selhälen av draget [dragen], det är en märta och en krok [a märta u en krok], var i selbroen görs fast.

På enbetselbro är det bara en svängel.

De äldsta "plo-garna" voro av krok- och ådestyp. Man hade en s.k. [enbetsplo-g] enbetsplo-g, till utseendet lik fig 13. i orkitektens frägelista. Den bestod av en sjätörväet ås [as, m.] med selhäl [selhelen, m.] för fästande av dragarordningar. Emot nedre delen av åsen gick krösten [krösten, m.],

{ snarst
en (artikl.)}

{ bövvara
en }

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

Fig. 20

Fig. 19.

Bild IV. Fig. 19; väkt
 Fig. 20; selbro för helpar med
 a, storsvängel, b. småsvänglar
 och c. selbrobeslag.

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

på vilken man brukade sätta ett bagghorn som handtag eller handhål [korst ma baghorn].
 Det som gick i jorden kallades visen [q. v. ar. sen. m.]
 på den spikade man bilten [q. bildem. m.], det
 var ett triangelformat järnstycke. Längst ned vid
 äsen spikades två trästycken [trä knapar] fast
 på var sin sida, de kallades plogörön [a ploug
 orre, flazr ploug orre, f. 38] och skulle göra färan
 bred. Enbets plogen var av krok-typ.

Av äder-typ var spets plogen [spetsplougen],
 den var i bruk ännu på 1880-talet, men då hade
 järnplogar av tyskt och engelskt fabrikat börjat
 komma i bruk på större gårdar.

På spets plogen [se fotografi, fig. 21] var äsen utdra-
 gen i en tistelstäng, [te:sl > te:sl; f. te:sl, f.] och
 det hela kallades dräkt [drezkt, f. drzkt, f.]
 (fig. 21, a.) Dräkten var av självväxt böjt trä
 [drezkt va glväst ma krum pa]. nere på

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

Bild V. Fig. 21, spetsplog med
 a. tråkt, b. viss, c. bild,
 d. plogöra, e. kvist,
 f. handhål och g. selhål.

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

dräkten satt selhälen [selhælen], (jfr. sid 16; ö fig. 24.)
 Här selbroen lades på och ytterst i ändan på
 dräkten satt en krok fästad. Den ena kroken lades
 fast i en ring på halsoket [hals e. u. ke, cf. s.
 -e. u. ke, cf. pl. -e. u. ke, n.], jfr tekn. s. 14 fig. 18. Halsoket var
 ett rakt trästycke av rundsvarvat trä med fästen
 för två remmar som gick upp om nacken på
 vardera hästen och upp på lokarna [upp på
lokarna], jfr teckning. Man körde då med
 "millhald" istället för korstönningar [kor e. s. ar].
 Millhald [millhald, cf. s. millhalds, f.]
 var en tågstamp som fästes vid den ena hästens
 baksida och gick till den andra hästens närmaste
 baksida och fästes där. Om hästarna vill gå
 mycket ut ifrån varandra kan man ännu ha
 millhald [um rusz strazar; de va galne te
 strazes de rusz]. Istället för halsok har man
 nu stängkopplor. Det är järnkättingar, eller också

Landsmålsarkivet Uppsala 11923

B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM

GOTL.

Frgl. 27

bringtampar, det är läderremmar [stanzkaplar
 aka bringtampar]. När man plöjde med spets-
 plog och hade halsoök reglerade man plogets
 djupgående genom att binda upp eller ner listel-
 stängen eller dråkten [aka sum de bant ner
 först gick plögen djup].

Visen [fig. 21, b.] [vissen, m.] gick i jorden.
 På visen var billen [fig. 21 c], fästad [bildan, m.
 bilden spärktes fast på vissen]. Billen var
 en triangelformad järnbit, som skar upp jorden.

Udverst på dråkten var två trästycken fästade
 ett på vardera sidan, det var plogörönen [aka
 plogöröna, m. de va två plogörönar,] fig. 21 d.

Själva handtaget på ploget slutligen, där den som
 plöjde gick och styrde, kallades kvisten eller plog-
 kvisten [kvisten, plogkvisten, m.], fig. 21 e.
 Genom plogkvisten slog man en träpinne, som man
 höll tag om, det var handhålen [handhålen]

fig. 21 f. Selhälen på dräkten betecknas på fig. 21
med g.

Längst tillbaka i tiden hade man ett slags plog,
som var helt av trä och användes på nyodlingar,
då man odlade rovor först på marken. Hur denna
säg ut kan man ej erinra sig, men den kalla-
des rogeputt [rogeputt, bf. o. rogeputtan m.]
och var utan bill.

Dessa gamla "plogar" gjordes helt och hållet på
orten. Det fanns också vissa smeder som voro
särskilt kända för sin konst att smida goda
plogbillar och plogskivor. De senare smiddes
tydligare för de nya plogtyper med vändskiva,
skiva [skegva], som kom i bruk på 1880- och
1890-talen. De kallades äkerplogar [äkerplog
m.]. På 1890-talet kom Överums plogarna, och något
senare Niktoriaplogarna; de senare var av tyskt fabrikat.
Man ingår av dessa plogar släppte, åt minstone icke vilken

(Trot. =
Äker-plog,
plog från Äkers
bruk).

jord som helst. Överums- och Victoria-plogarna voro järn-
 plogar, men dess förrinnan hade man vändplogar med
träåsar, [trɛzɑs, m. pl. trɛzɑsar], trästyrar. [trɛz-
 stɔrɛ, m. pl. -ar], skiva [skɛɪvɑ, f.] och bill
 [bɪld, m.] samt släpisko [slɛɪpskɔn, m.]. De
 moderna vändplogarna äro av järn och till utseendet
 lika fig. 24 i sid. 10 i Landsmålsarkivets frågelista 27.
 Härmedan återgives benämningarna på plogens delar med
 (~~motvarande~~) bokstavs beteckning motvarande den på
 fig. 24 i arkivets frågelista. a, b, c. kallas styrar, [stɔrar],
 a, ett styre [ɛt stɔrɛ, m.], d. [tvärstreckar], tvär-
styckar, [ɛt tvɛrstɪkɑ, m.], e. plogås eller ås
 [plɔgɑs, m. ɑs, m.], f - ; g. plogkniv [plɔŋg-
 knɛɪv, m.], h-i. drag [drɑg, bfr. drɑgɑ, m.],
 j. bill, bild [bɪld, m.], bfr. bilden [bɪldɛn],
 k. skiva [skɛɪvɑ, f. bfr. skɛɪvɑ]. l-n.
landsida [landszɪda f. bfr. landszɪdɑ]. Några
 andra delbenämningar äro de här angivna brukas ej.

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

Om billen [bilden] blev slö, brukade man ta av den och vässa den. På de gamla spetsplogarna gick detta lätt; billen var ju på den bara som en triangelformig skiva som fästes vid visen genom att man spikade genom tre hål, som fanns i billen.

Där man hade ett stycke att försla plogen ut till räken, brukade man slå ihop som en triangel av bräder och släpa ut plogen därpå. På Hefstade ligger gården så nära intill räkan, att man brukar låta plogen släpa i marken utan att ha den på något underlag.

Verbet plöja böjs [plözga, plözgade, plözge]. Huruvida det var farligt att ha plogen stående ute någon viss tid, vet man ej, men det är naturligtvis skadligt för plogen att stå ute i onödan.

Någon egentlig sladd har man icke använt. Behövde man jämna till jorden använde man

en stock [stok, m.]. Det var en kraftig stock av gran eller furu. Jfr nedan s. 27 och teckning s. 28 fig 24.

Den äldsta harven [harv, bf. s. harven, m.] var en tråharv [tråharv] bestående av en fyrkantig ram med fyra tvärstycken och fem harvtänder i vardera; först hade man harvtänder av trä, sedan fick man järnpinnar.

Sedan denna tråharv, den äldsta kallades även tråpinnharv [tråpinnharv, m.], kommit ur bruk, hade man klysharv [klysharv, m.]. Klysharven bestod av en triangelformad ram med ett tvärstycke från triangelns spets till basen. På detta tvärstycke var en kvist med handtag eller handhål fästad. I triangelns sidestycken och tvärstycket satta tänderna tillsammans sju eller nio. Tänderna voro av järn och formade som gäsfötter. Se teckning fig. 22 sid. 26. Dragavordningarna fästes vid en krok eller bult i triangelns spets.

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM

GOTL.
Frgl. 27

Ytterberg

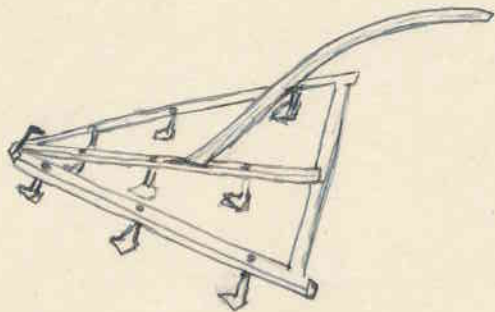

Fig. 22 I huvudsak återgivande klyshavens utseende.

Fig. 23. fotograf av fjäderharr

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

Efter klysharven fick man fjäderharven, den typ av harv som fortfarande är i bruk och anses bäst. Den har nog funnits i 40 år om möjligt Højstadebonden. In emellan har det kommit andra harv-typer som kultivatorn [kultivatorvärtan] och sladdharven [sladdharven, m.]. Kultivator var en fjäderharvstyp som gick på hjul, men den var icke särskilt effektiv. Sladdharv [sladdharv, b.f.s. sladdharven pl. sladdharvar] var en harv med styva krokiga pinnar, naturligtvis av järn. Fjäderharv [fjäderharv, m.] är en harv helt av järn ^{och} eller stål med flera rader fjäderande, breda bandliknande tänder.

Fört använde man stock [stuck, m.] till rätt stocka efter sädden [stuka, stukade, stuka]. Det gjorde man emellertid endast på våren och särskilt sedan man rätt korn, varför stocken mestadels kallades kornstock [kärstuck, m.]. Hur stocken var

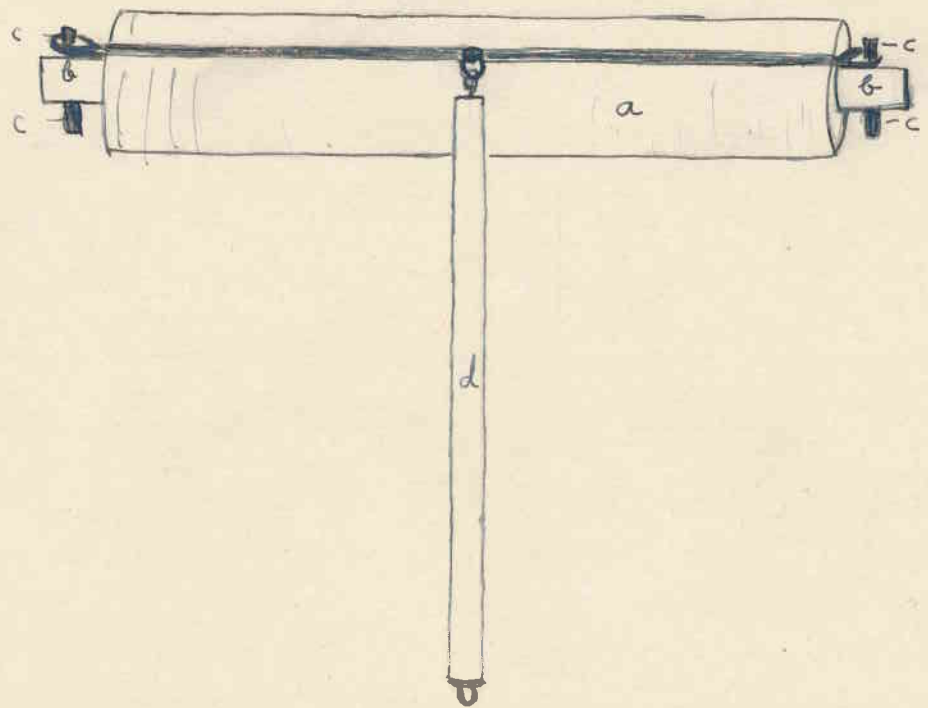

Fig. 24. Stock, el. korustock .

- a. stocken b. trälabbar [trälappar] med
- c. öron [örrar] d. v. s. järntappar .
- d. stockfiselvar en tvät, som man ryade till
[stuktetzel] a ägn tvätt som man rygade till.]

1) för vara - tärsk
H. Sn.

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

konstruerad framgår av teckning å sid. 28. Stocken användes ännu till att stocka sedan man sät sockerbetfrö; [sakarbetar stuka var enu me n stuk]. Annars använder man nu ringvält [ringvält, ringvältan, ringvältar, n.]. Ringvälten består av tunga järnringar på en stock av trä, den väger omkring 300 kg. Ringvälten har varit i bruk 30-40 år. Den användes liksom för stocken dels till att jävna ut hård, klumpig [klampig] jord dels till att efter harvningen stocka eller slätstocka [slätstuka] jorden vid eller rättare efter värsadden. Jfr. sid.

Välta, säger man knappast, snarare använder man det gamla uttrycket stocka, slätstocka jämte uttrycket "köra med vält" [karr me vält].

När man vill ha bort stenar från råben använder man ett stensläp [stansläp, n.], så som redan omnämnt å sid. 13. jfr. sid. 14. stensläpet.

När man vid dikesgrävning hade kastat upp jordvallar, som skulle kastas ut över åkern, använde man en mullfösa [a mullfarsa h. s. mullfarsu, f.]. Mullfösan var en mycket stor träskopa beslagen med järn och försedd med ett långt kråkigt handtag av trä kallat kvist. Skopan var det som var själva mullfösan [da a gabo mullfarsu]. Man säger att man föser ut dikevallar [farsar ut dikesvallar, farsa ut].

När man vill hålla en redan upplöjd åker fri från ogräs kör man över den med harven då det behövs. I potatis- och bet-åkrar brukar man gå med skjuthacka [skj skrauthake, f.] eller tistelblad [tistelblad, m.]. Skjuthacka använde man till att rensa av ogräs med och luckra upp jorden i betesåker [skjuthacka tar u skar a ogräs u lukir jorden i betesåker]. Tistelbladden

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

✓
✓
Vänd!

frasen inom [] för beta: [skra₁anthaka
te u skar a ongrasa u lukera yarde
& b₁rtar], osv. i betorna (icke "betena", som
heter b₁rtar). Ordet lukera är icke
direktat. H. S. m

reserveras för fotografier av Mullfösa² histelstadd
och skjutbacka. Fig. 25, 26, 27.

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

användes till att slå av listlar med [trelsladen
ter u sla a treslar ome].

Åkerbrukets redskapen förvarades och förvaras alltså
 under vintern eller när de ej äro i bruk u längre tid
 i redskapsbodar eller i lagårdar, på lagärdsloft
 eller där man har plats för dem. Ofta förvaras
 lättare redskap hängande på väggen.

11 Höst- och vår plöjning

Med åker [åkar, ef. s. åkarn pl. åkrar m.].

avses man all upplodad mark, som ligger un-
 der plog. Horn potatisland benämnes åker,
påråker [päråkar] eller pårstycke [pärstyke].

Benämningen "land" användes däremot inte i
 jordbruket och knappast heller i fråga om träd-
 gårdsland. Man säger, när det gäller sådana, mer
 ofta "stycke" [(stycke) styke, pl. stykar, n.]
 än "land".

Två [tver, ef. s. tvere, pl. tverar, f.] är

åkan

ett stycke äker mellan två diken. Istället för
två kan man använda benämningen strik
[stri^k t.f. stri^{ka} pl. stri^k]. Man sä-
ger exempelvis: "Den här tvären eller det här stri-
ket är plöjt" [de här tvä^{re} r e ä stri^{ka} e plö^{jt}
se]. (Man kan inte säga tvä^{re} (fem) e plö^{jt} se (neutr.!) se.)

Det gamla uttrycket för plöja [plö^{ja},
plö^{ja}gedla, plö^{ja}ge p. part plö^{jt}se] var rita
[re^{ta}, re^{ta}d re^{ta}]. Istället för höstplöjningen
[höstplö^{jt}se, f.] använde man då uttrycket
höstretningen [höstre^{ta}se, f.]. Höstplöj-
ningen, som är den tyngsta plöjningen, brukar
man börja med i halva september, om det
var god fuktighet i jorden [om de va gou
migt]. I annat fall fick man vänta, men till
den sjunde oktober, S:t Brita, skulle man ha
slutat höstplöjningen [skult a om höstre^{ta}
se]. "S:t Brita, skall man lyfta rita" sade

✓ bör man
rita [re^{ta}
etc.]

Landsmålarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

de gamla. Till måndagen gjorde man då afton [görd' afte], d. v. s. slutade arbetet för dagen, redan klockan 6; då man började dagen med en halv timmes kaffe kl. 6 f. m. och sedan hade en timmes frukost, en halv timmes "klockan tio" [kluku terz] - kafferast och två timmars middag, så hade man alltså redan en gammalt ätte timmars arbetsdag i jordbruket. På hösten plöjer och plöjde man den jord som man sedan sår och sädde på våren. Det första man gjorde på våren, då vårbruket kunde ta sin början var att så. Omedelbart efter vårsådden [v_{ar}s_{an}z_{yg}z] började man med vårplöjningen [v_{ar}pl_öj_{ng}z_{yg}z, f.] eller ladisplöjningen [l_{ad}ispl_öj_{ng}z_{yg}z, f.] eller vårreningen [v_{ar}re_zt_{ng}z_{yg}z, f.]. Det var då åkrar, som man skördat på hösten, som plöjdes upp. Särskilt nu, sedan man börjat med

(rättsare
görd')

Landsmålarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

växelbruk, har en del foder på sina åkrar, då skall det först av, innan man plöjer. Så kan det hända, att man har vårplöjning ² ännu i halva juli. En del plöjer strax efter det de skurit och fått in rågen [straks eta ryggen ha kunn a]; det är då naturligtvis fräga om den tidiga s.k. gotlandsrågen, som i allmänhet skördas i slutet av juli. När dessa jorðar sedan säas, så kallas det att stubb-sä [stubb-sä]. Det suger emellertid snart ut jorden om man brukar den så.

I regel plöjde man med "helpar" [hælpær] d. v. s. med två hästar för plojen, eller rättare två dragare, man hade förr oftast oxar [stær] [stær] till att dra plojen. De voro icke skodda, varför de bäst kunde gå i jorden, medan hästarna användes endast för körslor. [de va ent' skodda]. På Kusare gård i Fröjel tåmjede man

tydligt
rätare
skodda

ett par stutkalvar [st^utka^lvar] vart tredje
 år [v^or t^amde st^utka^lvar v^or t^rde or].
 I allmänhet skötte en karl plöjningen, men
 vid nyodling eller mycket svår plöjning behövdes
 två man. Då var det en, som skötte dragarna,
 [a^zn^u sum ka^zrde], och en som skötte plögen.
 Men detta gäller endast sedan vändplojen
 kommit i bruk, dess förinnan, då man hade
spetsplog, var det alltid bara en karl till
 plöjning. För i tiden plöjde man aldrig en
 nyodling direkt utan man sådde först rovor
 på den. När man hade bränt gjorde man en
 reta [a re^zta] för hand artingen med rogeputten
 eller med en krok²nåsa [a kro^ukn^ase]. Om
 rovodling se vidare sid. 65.

När jorden är torr och hård, att plöja säger
 man att det är lungdraget [da a lungdra^uge]
 eller jorden är hård [garde a h^ard]. Det brukar

4. För
 vara en
 (a^zn är fem.)

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

ofta värplöjningen, ladiplöjningen, vara. Man
 säger, att det är tungdragen eller hård plöjning,
 också när jorden är för våt, ^{när det är klesigt} i lera och tyngre
 jordar [de är tungdragna när jorden är för våt, u
 när de är klarsut^{1/2} i lera u tyngre jordar].
 När det däremot går lätt att plöja säger man:
det släpper [de släpar], det går fint att plöja
 [de går fint u plöjga], det faller bra [de falla
 bra].

ytlibbigt

Någon särskild benämning för plogets djup-
 gående har man ej. Visserligen kunde man reglera
 denna, jfr. sid. 21.

Man plöjer en får [a fåur, bf. n. fåure, pl.
 fåurar, f.]. Den första fåren är alltid värst att
 plöja [de fryst fåure ha o altut väst te plöjga].
 Med får menas strängt taget endast själva "rån-
 nan, där ploget går fram"; dock kan betydelsen
 vidgas och omfattas både rännan och den använda

jorden. Man säger exempelvis, att man skall plöja så, att färan täcks [feurz teks], d. v. s. man fick icke plöja så, att det blev en oplöjd bit mellan färoarna. Det fick ej bli färbalk [feur, balk], utan man skulle plöja så, att "hon rann till i den andra färan" [sa ha rant tel i de an > dan feurz]. Färens bredd bestämdes, när man plöjde eller "rftade", medelst storleken på plogöronen, örat [på spritsploggen me aru], på vändplo- gen "knäppte man ut mindre och större tilt" [knäpt' man ut mindre u store tilt]. För att reglera djupet på färan knäppte man på vändplo- gen upp draget och gjorde seltäget kortare eller längre.

Själva den lösskurna jordskivan kan benämnas tilt [tilt pl. tiltar]. Man säger t. ex. "när man börjar plöja lägges man upp två tiltar emot varand- ra [teu tiltar emot se]. Vidare skulle man ta' en

så smal skiva att det ej blev uplöjt under. Så blev det dåligt plöjt. Det skulle vara så att bilden skar av allt under, så att det ej blev någon uplöjd tillt under [man skud' ta san smal skärve sa da int' blaz ouplöjg undar da blaz de dälst plöjg si da skud' var' så at bilden skärd' á allt unda sa da int' blaz na ouplöjg tillt unda].

När åkeru var färdig och sädd [sa en], så skulle man till sist plöja korsfär [plöjg' käs feür]; man plöjde två färar i ett kors över åkeru. Det skyddade åkeru mot ont. Hven annars kunde man skydda sig mot ont genom att plöja korsfär eller korsfäras, jfr. sid. 64.

En upplöjd två kan man benämna "en plöja" [a plöjga, f.]. När en två är färdig plöjd säger man, den tvåren är plöjd [da tvåren e plöjg si]. "Har ni slutat plöja?" [ha ni fät skäl á ma rerta].

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

* fäl!
(plöjg)

En oplöjd tvär eller åker, däremot, kallas laue
[laue]. Exempel: Han körde gödseln upp på
laue (= oplöjd mark) [han körde gödseln upp på
laue]

Det finns två sätt att plöja upp en tvär; an-
tingen läggs man upp en vändrygg och plöjer ut
mot renarna eller också plöjer man ut från renar-
na och runt.

Den första metoden kallas att plöja förskut
[plögg' förskut]. Man brukar "stega tvären"
[stega tvären] så att man kom mitt i tvären,
sedan stegade man av tio, fem eller sex steg
fram beroende på hur stor tvären var. Så började
man plöja, satt på [sat' på, satad på] mitt i
tvären. Nu läggs man upp två tilltar mot varandra
[legar upp två tilltar emot sig] och får sålunda en
vändrygg omkring vilken man plöjer. Man vän-
der alltid åt höger [man vändas åt höger] och vän-

der från renarna [fratt+raznar] medan man plöjer mot dem. Se fig. 28 s. 42. När man plöjer förskut får man "gavlas" kvar att plöja efter, dessa kallas förplöjningar [förplöjningsggar]. Plöjde man tvärs över de andra fårorna [tvärs på de andra fårorna] så kallades det korsplöjning [korsplöjningsg. f.]. Helt delvis med att plöja förskut är dels, att man får en bit jord upplöjd under vändtyggen, och dels, att man ej får hela tvären plöjd på en gång.

Det får man däremot om man börjar att plöja ute vid renarna och plöjer ut från renarna och inåt runt åkeru eller tvären [ett fra raznar u runt], då vänder man ut mot renarna [da vända på ettat raznar]. Då man plöjde så fick man en slutfär [slutfärr. f.] mitt i tvären. Slutfären [slutfärr] blev som en dald eller fördjupning [de:ld] och tjänade ofta

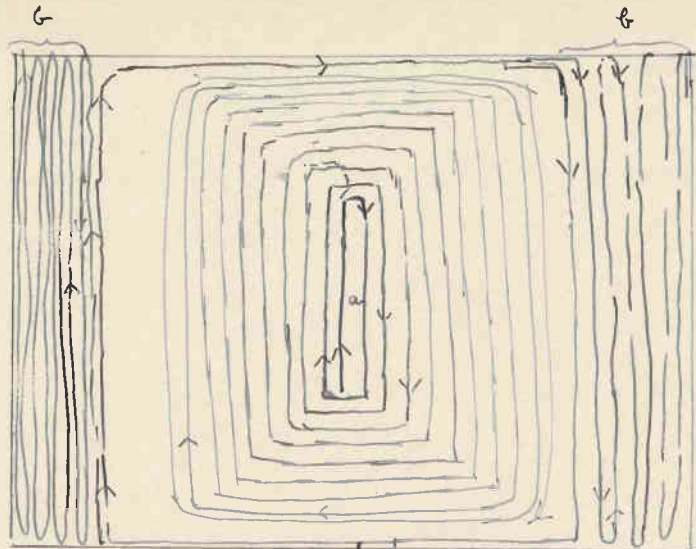
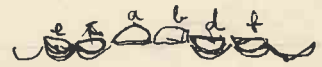

Fig. 28. Försöksplöjning kring
vänderyg, a. och med för-
plöjningar, b.

Vänderyg.

Landmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

som avlopp om åkeren var sank; man brukade
 då nämligen alltid plöja upp en vattenfär
 [avvattningsfär, f.] från det sankta stället för
 träsen och ut till kanten. Slutfär bör emellertid
 inte förväxlas med vattenfär; den sistnämnda
 plöjdes nämligen alltid i en träs med någon
 dård i eller sank plats och vattenfäran plöjdes
 efter att träsen var sådd, jfr nedan sid. 49.

Hade man en ojdunn eller triangelformad träs,
 då måste man plöja ut i trianglar, men annars
 brukade man inte figurerplöja. Man sade t. ex.
 "den träsen var kilig, då fick man plöja ut i
 trianglar" [de träs ha va kizlu].

När ploget sig gick ordentligt sade man, att
 det fyste och packade sig under åsen [de
 fyste u präk' se unda åsen]. Det gjorde det ofta
 för då man ännu hade vändploget med träs
 [trés]. om fysar det aldrig [na fysar da aldrig].

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL,
 Frgl. 27

Oplöjd mark under tilltan eller mellan två fåror
kallas färbalk [fam+balk, pl. fam+balckar].
Det var dåligt plöjt, om det blev färbalk, fastän
det händer ännu idag att somliga plöjer så av
slarv eller oskicklighet, jfr. sid. 38.

När man hade plöjt träven färdig sade man
att då var det avskilt med träven [då va de
äskilt me träve].

III Trädes bruk och gödsling.

Om man hade en träda [a trade cf. tradu
pl. tradar, f.] sade man om jorden, att
den ligger i träda eller hon vilas. [de ligger
i trade ha ve:lar].

Förr hade man helträda [haltrade, f.];
då hade man först korn på den på sommaren,
sedan när man hade fått av kornet [kane]
fick trädan ligga orörd till i maj året därpå.
Då började man plöja eller "reta" trädan [re:ta

(retare:
rette)

träda]. Så fick den ligga igen, till dess man körde ut gödsel eller "släke" (= tång) på den [kärdd' erut gödsel ela släka på na]. Det skulle man göra helst i röttnaden [helst i rötta]. Sedan skulle man plöja ner gödseln eller släken, så plöjde man för andra gången, ansen [sa skud man plöjg' ner gödselr ela släke sa plöjgd' man ansen]. Så det var gjort höll man sedan en fin yta med harv, så snart det syntes rögräs fick man harva [da halt man a fern yta me harv]. Sedan sädde man rönkting den 24 augusti, tre dagar före och tre dagar efter, men aldrig på själva den 24:de, jfr nedan sid. 63.

Nedan åkeru låg i träda passade man på att ta' bort stenar, alla stenar som man kunde "nå och klä" [tör bort starnar al starnar man kund' na u klä]. Stora stenar slog man

sönder, måkade sten [inmåkade staj̄n, imp. måkad
staj̄n] eller brände [bran > bræn, staj̄n] jfr
ovan sid. 12 f. Stenarna forslades sedan bort
från åkern på ett stensläp [et staj̄nslēp]
jfr sid. 13 f. Stenarna användes till stenmurar,
sk. stenvästar eller västar [staj̄nvästar
västar]. Man lade stenarna i stenväst
[legd' staj̄nar i staj̄nväst] d. v. s. man
tönade med stenarna [man tōj̄nd' me
staj̄nar].

Medan åkern låg i tråda grävde, grov, och
rensade man diken [grōv u rensada > rensa-
de de rkar].

Om en åker har el. hade bottensyra [bitan
syra, f.] då grävde, grov, man först diken så
långt med de kunde picka och korpa med en
picka, sedan plöjde man vattenfår ut till
dicket, när stråren var sådd [da grōv u rensade
de rkar].

derkar förät sa långt de kund' pika - u kärpa
ma a pika sa plög d man avät n fe ur a ut te
derka].

För större jordarealer satte man ut dikes-
grävningen på aukord [sat - eut derkar pa
aukord]. Det var särskilda dikesgrävare
[derkasgrävare, m. pl. derkasgrävare], som
skötte det arbetet. De hade betalt, fullt för
famn [de had - fullt fo famn]. Dikesgrävning
var ett tungt arbete, särskilt när det var hård
jord. När dikesgrävarna blev gamla orkade de
inte med sitt arbete. Följande ramsa tillskrives
dem "grava orkar jag inte, tigga blyggs j-g"
[gräv - örka ja int' tege blyggs ja]. (säker. icko gemint!)

När diken skulle grävas hade man först
en dikeslina [derkasleznen, bf. derkasleznen
pl. derkasleznar, m.] med en stör [~~en~~ staur]
denna sattes ner i jorden och linan spändes i den

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

riktning, sedan stack man av med spaden
 efter linan [strökte \approx med spaden eta
 lagnen]. Diket var upptill så brett som spa-
dens längd [så brett sum spadens längd]; det
sluttade [slunsade inf. slunsa] nedåt så,
 att botten [botten] ej var bredare än spad-
bladet [spadblade, b.f.s.m.]. Sidan i diket kallas
dikeslänt [dikeslänt b.f.s. dikeslänten pl.
 dikesläntar, m.]. Den upphastade jorden kallas
dikesvall, [dikesvål, b.f.s. dikesvälen pl. dikes-
 välar] denna föser, föste man ut på tvären med
mullfösom [den färsar färsa man erut på
 tvären ma mullfärsu] jfr. sid. 30. Den uplöjda
 kanten mellan diket och tvären kallas dikes-
ren eller oftare bara ren [dikesrägn ragn
 b.f.s. rägnar pl. rägnar f.]. Den var så bred att
 man gick där obehindrat och så att den ^{eller roten} såa hästen
 kunde gå där, när man plöjde; det var en bredd av

Landmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM

GOTL.
 Frgl. 27

4 (säker-
 nyintänt
 ord.)

ungefär 14 tum. Man måste gräva av renarna med hacka eller spade [gräv, ä rårnar me häke eja spåda], när de blevo för stora.

Gamla diken ränsade man; ränsa gamla diken i botten [renså gamla dækar e butnen]. släntar och kanter var man rädd [släntar u kántar va man red um] om, den ville man inte ha ræbbade, då kunde det bli ras.

Från träorna [trærar] gick mindre diken, sugdiken [seugdækan? et seugdæka, -en] annars [pl. dækar], ut till ett avlopp [avlopp], som man grävde fram så långt, att man fick fall. Om vattenfår se ovan sid. 43. Hade man en tvär med en dæld [dæld] i, där vatten låt kunde saulas, då plöjde man, sedan tvären var sädd, en vattenfår [avatanfæur] i från däliden och ut till diket:

Täckdiken har man grävt sedan 50 eller 60 år.

Landmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM

GOTL.
Frgl. 27

I botten lade man grundsten [gründstajn],
 som man täckte med halm eller grannis.
 I diket öppning hade man en trumma [trume,
 a trume] av trä. Lerrör började komma
 i bruk 1890 [lær-rör, rör fr. räre pl. rör
 räre].

När det rann bra undan i diken såde man,
 att det var gott sug eller det var bra fall [da va
 gut sug, da va bra fal]. I motsatt fall var
 det dåligt fall [dålt fal]. Det var när
 hållen låg så nära så att man inte kunde
 komma igenom [halz la sa nära sa man
 kund' int. kum igennem].

Broar

Man hade två olika slags broar stenbroar
 och träbroar. En stenbro [stajnbro, st.
 stajnbro, pl. stajnbroar, f.] byggdes på
 följande sätt. Man byggde först två grästens-

Landmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM

GOTL.
 Figl. 27

gall på var sida, därefter fyllde man med stora stenar uppå, så att det blev en trumma under. Över de stora stenarna lade man småsten [småstarn úpast] och sedan jord över.

När man gjorde en träbro [tré bróu, f.] lade man först underslag [úndaslag], det var tre kraftiga bräder med rätt stort mellanrum mellan varje. Sedan lade man plank över kant: kant [plank qvár nat z nat], det skulle vara breda plankor och två och en halv tum tjocka. Planken [et plank, flazr plank bf. pl. planzkr] lades naturligtvis tvärs över underslaget.

Göda [göda].

Om en åker, tvär, har fått gödning säger man: "den här tvären är gödd" [de tväre a göde ala göds se].⁵ I motsatt fall är tvären eller striket ogödd eller ogött [ou göda].

"för vax:
(de tväre
a göde
ala de a
göds se).

eller det här striket är så magert [se här
 struka e sa magert]. Då behöver det gödsel
 [göössel, bf. gööstruf]. Det finns flera olika
 slags gödsel stallgödsel, svinggödsel och
lammgödsel [stälgöössel e vaungöössel u lämb-
 göössel], vidare släcke (tång) och konstgödsel
 [släucke u konstgöössel]. Svinggödseln är den
 kraftigaste. Lammgödsel fördes i land från
 "holmarna" [fra holmar], d. v. s. Karlsöarna
 utanför Eksta, och användes till jordar, där man
 odlade kålrötter och roror, flätroor [flätoroopar].
 Det var på nyodlingar. Gödseln förvarades i en
gödselhop [göösselhoup e s. göösselhoupen, u.],
 det är det gamla uttrycket för det nyare gödsel-
stad [göösselstud, u]. Gödselvattnet tog man
 aldrig vara på förr. Gödseln blandades upp med
halm och myrjord [halm u möryurd] eller
gravn [graun], det är jord från torra skogsbackar,

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

där det finns gott om mulnade stubbar [tora
furkbakar mulnade stumlar].

Man brände också torv. Då flåhackade man
på myren [flåhackad på more] d. v. s. man
hackade upp ett tunt lager grästorr, som
man lade upp i små högar och brände till torr.
[bränd, tår. bränd, tår]. Det var emeller-
tid ej bra, ty man brände upp ^{den} matjorden, som
fanns på myren, sedan växte det aldrig något
där. Man säger att "det blev rika föräldrar och
fattiga barn" [de blev rika föräldrar u fatre
barn].

Kalk som gödningsämne började man använda
på 1880- och 1890- talen. Det användes i synnerhet
till rotfrukter och särskilt till sockerbetorna.

När man kör gödsel [kårer gödsel] så
brukar man köra med två vagnar [kårer gödsel
med två vagnar]. De ena lassar man på [lassar]

medan den andra lassas av ute på isken. Gödsel-
vagnarna kallades fjälar eller flakar [fjälar
fjälar el a flakar], gödsel fjälar och gödsel-
flakar är det samma [gödsel fjälar u gödsel fla-
kar da æ desamma]. Fjälarna var också laig-
sidorna i vagnen, som lyftades av då man
lassade ut [fjälar lyftades ä]. Kvinnorna
kunde vara med ~~ut~~ både när det gällde att lassa
[te läse] och sprida gödsel [språzd gödsel].
"Kvinnfolk eller käringarna lassade och spride-
de" [ke löggar läsede u språzdede]. Något slags
fest eller kalas hade man emellertid ej i samband
med gödselkörningen.

Förr lade man ut gödseln i små små högar,
gödsellavar [gödsel lävar], nu lägger man ut den i
större högar. Sedan sprider man med gaffel [språz-
da me gafel], förr hade man trägrepp [tréz gråzp],
först helt av trä sedan delvis av järn och till sist med

hornen helt av järn, men de var så grova [~~sist~~
sen hans h^{ar}h a j^{an} man de va sa grova]
jfr. sid. 8 f. Tröska gödsel och redskap här för se sid. 7 & 9.

Det hände också, att man körde ut gödseln
och lade den i stora högar, gödselhoppar, [göds-
selh^oppar] på trädan. Då täckte man över den
med halm eller grangrenar.

Gödseln plöjdes sedan man spridit [spr^ädet]
den ned i jorden, jfr. sid. 45. Harva fick man
göra så fort det kom ogräs i trädan. Det som
man plöjde sedan på hösten harvade man på
sommaren [de man re^ztade på ha^usten].

Vår- och höstsädd.

Vårbruket hade ej något särskilt namn annat
än vårbruk [v^{ar}br^uk, b.f.s. v^{ar}br^uku]. Man
sade ofta, "när de skulle ut i åkeru till säningen"
[n^{ar} de skud^ut ut i å^{ker}u te s^äning^uge].
Man började aldrig vårbruket förrän tjälren gått ur

✓ Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

jorden och vådteleken var tjänlig. man harvade då
 över åkern för att lucra upp jorden och sladdade
 för att göra den jämn, innan man sådde [man
harvade u sladdade förens man sådde]. Harvar
 man längs med fårona säges man att man
yttharvar [inf. yttharva, pres. yttharvar inf. yttharvade]
 [harvar längs på fe^urar]. Annars harvar man
 tvärs på fårona [harva man tvärs på fe^urar],
 det ville man helst. När man har kört med harven
 över åkern, säges man: "jag har harvat ett
vänd" [ja ha harv, et vand]. Man får ej
 lov att lämna något oharvat emellan vändan;
 det kallas att lämna emellan [te lärm, i mäl-
 um man får int læug u lærm, i mäl um].

Var jorden klämpig [klämpu] så fick man
slå klämp [slå klämp, slou, slat klämp]
 med en eykhammare eller kläbba [a^{yn} y^t i^{ykshain}.
 are eta a kläba]. Om jorden var bra [jard^e va

fern u bra] så var det bara att så efter havningen.
 På våren sådde man korn och havre, det var vår-
 såd [kan u havre de va vårseid].

"När björklöven var stora som musöron" då var
 det fisk på grund såde man, men sådden börja-
 de man ej efter andra tecken än att jorden var bra
 och vädet tjänligt. I allmänhet ville man dock
 vara färdig med den före Kristi himmelsfärdsdag,
 då det enligt de gamla brukas bli omslag i vädet
 efter den dagen. Allt som skulle växa uppåt, allt-
 så all såd, skulle sås i ny, men allt som
 skulle växa neråt, alla rotfrukter, skulle sås
 i nedan.

Man stegade av lagom stora bitar av åkeren
 och ritade upp en linje med en käpp eller
 kroknäsa [en käpp el a a kroknäsa], av-
 ståndet mellan två sådana linjer var ett
sådesmål [seidsmal]. De som sådde, hade ej

något när skikt namn, man talade endast om "han som sår" [han sum sår]. Det skulle en viss vana, och skicklighet till. Han hade en säkorg [en säkorg, m.] fästad upp om nacken på sig. Säkorgen [sækorgen] bestod av en träbotten, som var utskuren i en halvcirkel, eller rundad på ett håll; "den var rund för magen (på den som sädde) och gick ut i en halv måne". I kanten på träbotten var det hål borrade [de va bor, se h^öud] och i dem satt pinna, 8 tum höga, emellan pinnarna var det flätat med eubristbjälkar [en stielkar] och fina rötter; överst var det en rundad kant, i vilken två reumar eller tåg var fästade en nära intill, den som sädde en längre ut, de gick båda upp om nacken på den som sädde. Man sädde med en hand. När man hade gått tvärs över åkron och sät

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

över ett sådesmål [se:ds:mal], då hade man gjort en fyrning [a fyrning bf. fyrning]. Råkade man få någon fläck osådd såde man "jag har satt grav i år" [ja ha sat grav i år], då trodde man, att någon i familjen skulle dö under året. Det gällde både vid vår- och höstsådden. Det var gammalt skrock [de va gammel gærsk]. Att man råka-
de "så på sig", d. v. s. så en bit två gånger hände mera sällan, att "lämna emellan" gick lättare [sa på sig u läm, emellan].

När man nu hade satt tvären [när tvären va saen] plöjde man ner sådden, för med spetsplog nu med vändplog. Det kallades att plöja såning [plöja, såning] det var lätt plöja [de va let plöja], och brukade vara ett arbete för pojkar [sorkar]. Sedan harvade man, för med tråpinnharv [tråpinnharv], nu med

fjäderharv [fjēda hāv]. Till sist stockade man, särskilt konuet jfr sid. 27 f., med stocken [stūken], nu kör man röver med ringvältan [ringvältan].

Vid höstsädden [hāvstsämnngz, h. o. f.], då man sådde råg och vet [ryg u varte] stockade man ej gärna, den slåtharvade man istället [slētharvade; hāvstsäde ved man znt stūke den harvade man]. Rågen [rygen] behöfde man ej ens plöja mer, utan bara harva, såvida jorden var tjänlig och vädrat bra; man har följande talesätt om rågen. "Rågen säger: så mej bara, myllar mej gör jag själv". [rygen sägar så omz bära måar mer gēr za själv]. Höstsädden skeddde tredagar före och tredagar efter Bartholomeus.

När allt var klart plöjde man dels vattenfår, om så behöfdes, jfr. ovan sid. 43, 49. dels plöjde man också korsfår [korsfår, f.] för

att skydda åkern mot ont. Man plögde, då två
fåror i ett kors tvärs över åkern, jfr ovan sid.
39.

Under vintern kunde det hända att löst-
säden blev skadad. Det kunde bli drivska-
da vid gårdesgårdarna [drivskåda br teimor]
om det blåste upp någon stor snödriva mot
en gårdesgård, och snön packade sig. Särskilt
fram på vårvintern blev en sådan driva hård
genom att aftan på dagen smältes av solen
och sedan frös till tjock is under natten. Man
fick försöka plöja och harva i drivan och skot-
ta över snön över tunnen [kast' smår en
igva teimor]. Men det hjälpte inte, alltid utan
oftast blev säden skadad under. Vidare kunde
det hända att det var en svacka i åkern [a svacka
i åkan], där vatten samlade sig, så att det blev
en vattenvät [vatnøft]. Där frös säden bort

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Frgl. 27

1/2

[fraʏs] se:ds bart], det kallades isbränna [e:is-bräna, e:isbräna]. När det blev drivskada eller isbränna brukade man visserligen ibland så i på våren, men det lärade sig sällan.

Rovor odlades dels som foderrovor och dels som mat. rovor. De förra sådde man på "slätt land" [slat land], gärna på nyodling jfr. sid. 36. De körde man på fallris och granris, bävre [bävre] och brände, sedan harvade man [brände, (brände)n harvade rovland] och gjorde sedan för hand med en broknäsa [a kroknäsa, näsa, f.], en broknäst käpp [a:n kroknäst kepp] ritat i jorden. Sedan sådde man sedan rovfö. Så rovfö [sa rov fraʏ] skulle man göra med tummen och två av de övriga fingrarna [med tummen u två fryggar].

Skulle rovorerna användas till mat sådde man på drill [skud rövfar va te mat sad' man pa drill]

på stenig jord [på starrne jord]. Man plöjde
 då upp två och två fåror evast varandra [man
 lägd' upp två fåror 2 mot 2] och körde se-
 dan över med en ravig harv. Därefter gjorde man
 ritor med en krokståsa så som van berkvits
 och strödde i frö [strödda fröer]. På samma
 sätt gör man med morötter.

Potatis sättes man på våren [sat perrar
 på ladingg]. Potatisen som skulle sättas skulle
 ha ålar, språngar, [språnggar]; stora pota-
 tisar skars man sönder i bitar, men då fick man se
 till att det blev ett språng på varje potatisbit
 [stora perrar skärde vor sönder de skud va ett
 språng på var perrbit]^x. Även då potatisen
 skulle sättas gödde man med tång, släke, [man
 göddede me släke]. I allmänhet satte man potatis
 efter det den övriga värsådden var färdig. Då
 plöjde man först upp en fåra [da plögd' man

Landmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

* för om
 perrbit!

fyst a fe^uer], där kastades potatisen med
 drygt en halv aln mellan varje [a gou halv aln
 > en ovluren var]. Sedan plöjde man tillbaka
 och den fåran höljde potatisen i den första fåran
 ["den fåran hon bara höljde den, hölja pårar" de
 fe^uer ha ber hjälada dum höl pårar]. Man
 använde en vanlig spetsplog [spetsploug] för
 nu har man den vanliga vändploget.

Potatis-åkeren brukas man hålla efter ogräset
 i och ^{gå} ~~hålla~~ med skjuvhacka över. Där ytan
 på de nysädda åkrarna i höst kan man och
 kunde man "bräcka skorpan med stock" [bräk
 skorpan med stock].

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

Ordlista

avskilt, "avskilt med tvären",	s. 49
bill, m. [bild-'en]	s. 18, 19, 21, 23
bindye, f.	s. 2
* bringkämp, m.	s. 21
bryta sten	s. 10, 12
bryta stumlar	s. 10
bräcka, v. "bräcka skorpan"	s. 64
* bottensyra, f.	s. 46
bränna, v. "bränna rovland"	s. 62
"bränna sten"	s. 12, 46
"bränna torv"	s. 53
dikesgrävare, m.	s. 6, 47
dikesgrävning	s. 6, 30, 46ff
dikeslina, m.	s. 47
dikesren, f. jfr ren, f.	s. 48
dikesslätt, m.	s. 48
djuphacka 1) s. f.	s. 34.

Landmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. PROJEL GERUM
 GOTL.
 Figl. 27

djuphacka II v. [djäup hake - eda - a]	s. 3
doningar, s. pl.	s. 2
drag, n.	s. 16, 23
draglinor jfr seltåg	s. 15
drill, s. "sä på drill"	s. 62, f.
drivskada, f.	s. (61) 61
dräkt, f.	s. 18, 19
däld, m.	s. 41
eubetsplog, m.	s. 16
eubetsselbro, f. jfr selbro	s. 15
fall, n. "bra, dåligt fall"	s. 50
falla, v. "falla bra"	s. 37.
fjäderharv, m.	s. 27, 63
fjälar, s. pl. jfr gödsel fjälar	s. 54.
flakar, s. pl. jfr gödsel flakar, fjälar	s. 54.
flatrovor; flatrova, f.	s. 52
flåhacka, I s. f.	s. 6, 53
flåhacka, II v. jfr djuphacka II	s. 6, 53

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

full, a. "ha fullt för"	s. 47.
fyrning, f.	s. 62
fysa, v.	s. 43
får, f.	s. 37, f.
färbalk, m.	s. 38, 44
förpläijning, f.	s. 41
förskut, s. "pläija förskut"	s. 40, 42
fösa, v.	s. 30
gravn, s.	s. 52 f.
grava, v. grov, grave	s. 10
grundsten, m.	s. 50
gråva, v. grårda jfr. grava	s. 46
göda, v.	s. 51
gödd, part. [görd. sz]	s. 51
gödsel, f.	s. 52
gödselbjälkar, s. pl. jfr. fjälkar	s. 54
gödselflakar, s. pl. jfr. flakar	s. 54
gödselhop, m.	s. 52, 58

gödsellav, m. pl. - ar	s. 57.
gödselstad, m. jfr. gödselhop	s. 52
gödselval, m. jfr. kåksa	s. 7, 9
halsok, m.	s. 14, 20
handhål, m.	s. 18, 19, 21
harv, m. jfr. fjäderharv, klysharv, kultivator, sladdharv, träharv	s. 25.
harva, v. "harva tvärs på fårar" jfr. ytharva,	s. 56
harvelkrok, m.	s. 15
helfvar, n.	s. 35
helfvars selbro, f.	s. 13, 15, 17
heltråda, f.	s. 44
hölja potatis, "hulle prävar",	s. 64
höstplöjning, f. jfr. höstråkning	s. 33
höstråkning, f.	s. 33
höstsädd jfr. höstsäning	s. 60
höstsäning, f. [höstsäning]	s. 60
isbränna, f.	s. 62

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
B. Ytterberg. 1928. FRÖJEL GERUM
GOTL.
Figl. 27

jordyc, f.	s. 2, 5
järnsfett, m.	s. 5, 10
järnstör, m.	s. 4, 11
klesig, a.	s. 37
klubba, se kläbba,	
klysharr, m.	s. 25, 26
kläbba, f.	s. 2, 3, 4
klämpig, a.	s. 59
konstgödsel, f.	s. 52
kornstock, m. jfr. stock	s. 27
koop, m. jfr. picka, s.	s. 4, 6
koopa, v. jfr. picka, v.	s. 6
korsfär, f.	s. 39, 60, 61
korsplojning, f.	s. 41
korsbömmar [kars ₂ sar]	s. 20
kultivator, m.	s. 27
kvist, m. "kvist med bagghorn",	s. 16, 18, 19, 25,
	s. 25, 30

kåksa, f. jfr. gödselval	s. 7, 9
köra gödsel	s. 53
köra med vält	s. 29
ladis plöjning, f. jfr. vär-plöjning-rätning	s. 34
läm i gödsel, f.	s. 52
landsida, f.	s. 23
läve, s.	s. 40
ler rör, n.	s. 50
lämna smellan	s. 56
millhald, f.	s. 20
mullfösa, f.	s. 30
måka, v. "måka sten"	s. 11, 12, 46
måkare, m.	s. 11, 12
nyda, f.	s. 3
nå och klä, v.	s. 45
nät, s. "nät i nät"	s. 51
ogödd, part. [ö _u göida]	s. 51
picka, I s. f.	s. 4, 6

picka, <u>II</u> v.	s. 6
plank, m.	s. 51
plogkniv, m.	s. 23
plogås, m. ifr. ås	s. 23
plogöra, m.	s. 18, 19, 21
plöja, <u>I</u> s. f.	s. 39
plöja, <u>II</u> v.	s. 24, 33, 39
plöja ans en	s. 45
plöja förskut	s. 40
plöja såring	s. 59.
pårstycke, m. ifr. påräker	s. 32
påråker, m.	s. 32
reu. f. ifr. dikesten,	s. 48
ringvält, m.	s. 29, 60
roge pult, m.	s. 22
rovfrö, m.	s. 62
rovland, m.	s. 62.
råg, m.	s. 60

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

r ² ansa diken	s. 46, 49
r ² ata, v. jfr. plöja II	s. 33
r ² otmånad eller r ² öta, f.	s. 45
selbro, f.	s. 13, 15, 17
selbrobeslag, m.	s. 15
selhål, m.	s. 15, 16, 19, 20
seltåg, m.	s. 15
skiva, f.	s. 23
skura, f. jfr. snöskura	s. 10
skjuthacka, f.	s. 30
sladda, v.	s. 56
sladdharv, m.	s. 27
slunsa, v.	s. 48
slutfär, f.	s. 41
slä klämp	s. 56
släke, s.	s. 52, 63
släppa, v.	s. 37
släpsko, m.	s. 23
slät harva, v.	s. 60

Landsmålarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

slåtsstocka, v.	s. 29
"slätt land"	s. 62
småsvängel, m.	s. 15, 17
snöskura, f.	s. 5, 10
spetsplog, m.	s. 18, 19
sprang, m.	s. 63
sprida (gödsel), v.	s. 54
stallgödsel, f.	s. 52
stenbro, f.	s. 50
stenbrytning, f. jfr. brytasten,	s. 12
stenslägg, f. jfr. måkare	s. 11
stensläp, n.	s. 13, 14, 29
stenväst, m. jfr. väst	s. 46
sticka av, v.	s. 48
stock, m. jfr. korustock.	s. 25, 27, 28, 60
stocka, v. jfr. slåtsstocka	s. 29
storsvängel, m.	s. 15, 17.
straja, v. "russi strajar"	s. 20

strik, n.	s. 33
stubbså, v.	s. 35
stut, m.	s. 35
stutkalv, m.	s. 36
styre, n.	s. 23
stängkopplar, m. pl.	s. 20, 21
stör, m.	s. 47
sug, n. "gott sug"	s. 50
sugdike, n.	s. 49
svacka, f.	s. 61
så, v. [sa såda sa ^t]	s. 34
sädd part. [säu]	s. 39
"så grav"	s. 59
såkerq, m.	s. 58
säring, f.	s. 55
"så på sig"	s. 59
sådesmål, n.	s. 60
sätta på, v.	s. 40

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

tilt	s. 38
tisel, f.	s. 18
tistelsladd, m.	s. 30
tistelstäng jfr. tisel	s. 18
tjärboorstek, m. [fjær er bust]	s. 13
trumma, f.	s. 50
träbro, f.	s. 50, 51
träda, f.	s. 44
trägrep, f.	s. 8, 9
träharv, m.	s. 28
träpinnharv, m.	s. 59.
träspade, m.	s. 9, 10
trästyre, m.	s. 23
trääs, m. jfr. äs.	s. 23
tröska, v. "tröska gödsel"	s. 7
tungdrugen, a.	s. 36, 37
tuning, f. jfr. töning, tona	s. 12
tvär, f.	s. 32 f

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

tvåstycke, m.	s. 23
täckdike, m.	s. 49
töna, v.	s. 12
töning, f.	s. 12.
underslag, s.	s. 51
vast, m.	s. 46
vattenfär, f.	s. 43, 46, 49, 60
vattenvät,	s. 61
vedye, f.	s. 2
veke,	s. 60
vise, m.	s. 18, 19, 21
vårbruk, m.	s. 34.
vårplöjning, f. jfr. ladsplöjning, vårråtning	s. 34
vårråtning, f.	s. 34
vårsåning, f.	s. 34
våkt, f.	s. 11, 17
vånd, m. "harva ett vånd"	s. 56
våndplogkrok, m.	s. 15

våndrygg, m.	s. 23
våndrygg, m. "lägga upp våndrygg"	s. 40, 42
ytharva, v. jfr. harva.	s. 56
ye, f. jfr. jordye, vedye	s. 2
åker, m.	s. 32
äs, m.	s. 16, 23
öra, n. se plogöra	s. 38

Landsmålsarkivet Uppsala 11923
 B. Ytterberg. 1938. FRÖJEL GERUM
 GOTL.
 Frgl. 27

11923 Årens beredning

- 1 Kusare g^d pins i i Fröjel,
men däremot Pusare (Puserpe, Puser)!
- 2 gästfolk [!] - granna skall vara
gassfolk (gardsfolk)!
- 3 nar = vår torde vara plättigt / pins
och på fär) Eljes nar, nar.
- 7 trask g^d trask, skall vara trask ~
(along listous i detta ord)

7 am & am görsalval, för vara en
am är fem. av räkneordet; en mask.
därav

" görsalvalen; för samant vara-valn.

7 a sun der... för v. gan

8 trengrayp för v. træ

" sterka skan v. staka (heraj äldre e)

10 skura (skovel) b. v. skaura

4 a stansleg, -slage f; präppanta
former; heter djes -slage, slage f.

12 töming (för rae. tömning) = gärsting
skan vara töming på rskr.

13 a tyarbust (f); bust brukar vara mask.

16 hän ... landbult, för v. hän (sl ovän)

" hän brök " " "

18 plougarrar men väntade - arrar (brän)

" teist & teist; nej! men nöjt.
teist & teist för ei i dröket.

20 Or russ; svarast da russ.

21 Terste skou v. terste.

22 felden, svarast veldu

23 trerstore, skou v. tra-

25 lilyshou (manne of lily - ?)

28 stuktetste, skou v. - terste.

30 tea u skar af, pinst. otankou
form av "tin"; skou vara te

30 betesikern ... - baster, [behandlas
med sljuthacka] här ses betesikern
och betor (bester), of beten (baten)!

32 tea u ka ... skou v. te (tel)

" of akarn skou v. akarn (v. borsalv)

33 "veta vete ... " skou vara veta,
vete... veta haustretunge (of-ak-), se s. 34.

34 gard' [gjerne] skou vara gard
(här of tinge h).

35 driva ut skude (skudda) för vara skoude el. skoune.

36 "Ärn hum kaurde", skulle syfta på en korrina, men här för det beta een el. aen (mask.).

36 "en veta, a vete" b. v. veta a vete (el. möjl. veta)

38 "i de an & dan faure", onödigt alternativ, det betes i dan faure

38 "veta" skau v. vitade (= plogade)

39 "da blar da dalr plogge" borde nog skrivas "dalst plogge"

39 "sä" ^{adv.} betas icke så utan sä!

"hanse fat ..." borde vara: ha err (el. i)

fat i veta skau v. vete, se ^{o. s.} 43

41 "fra rannar", betas vanl. fran.

43 tresas skau v. trar-

45 "vöstu", vätare vöstu (vötmässen)

- 46 "Tönade" [gårdslåda] för v. typiskt på m.
 47 pl. läs begravnare, läs beta - grävvar.
 " läs [läs] läs beta läs.
 " läs läs m. [läs] läs m.
 fem. [of-lämn]
 47 läs staur, för läs läs läs (östlil!)
 50 läs läs; läs: läs
 " läs läs läs läs ... för v.
läs läs läs läs.
 51 läs läs läs, läs v.
läs [fem.].
 52 läs läs, läs läs ...
 " läs läs, för v. läs
 (v finns där icke).
 54 läs läs, för v. läs-
 55 [sup.] läs, läs, för v. läs
 (t faller)
 " läs för v. läs.

- 55 "varbrank", äldre hol. ladestrank
- 58 en sakare, för v. en
- " "de va bar se heme", sättn: bauer, se.
- 59 trespunkter, för v. tree -
- 69 "nygen säger så melbara måar
 me ger la gälv, ... höjer mig ju
 jag själv. måar belyser egentl.
 mejas, spec. rycker upp horn med him-
 derna!
- 61 "vattenvät (vaturvat)" för v. vatuvot
- 62 "en kronkast kap", för v. en
- " "rouvar", skall v. rouvar (aldrig v!)
- 63 strödda {strödde}, väntat: strädda
- " Potatisen... skulle ha ålar: spränga
 sprängar. Möjl fel för sprängar?
- 64 a gou halv alu > en mlum var"
 Egendomb. skrivset. flotte alu d. en

Uppsala d. 25/9 1938
 Herbert Gustavson